

ДОВІРЧА ВЛАСНІСТЬ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

КАРАМШУК Дмитро Олександрович - аспірант Київського міжнародного університету

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.2.17

У статті набула належної формалізації проблема визначення правової природи довірчої власності як забезпечувального права. Наводяться основні аргументи цивілістів, що досліджують це питання. Визначено, що на сьогодні є два протилежні бачення правової природи довірчої власності. Згідно з першим, довірча власність є непосесорним і неакцесорним речово-правом забезпеченням, яке логічно і гармонійно розвиває інструментарій захисту інтересів кредитора. Друга позиція вкрай негативно ставиться до рецепції фідучіарної власності з зарубіжного права, вбачаючи у ній деструктивний вплив на систему речових прав і самі принципи останнього. За результатами критичного осмислення аргументів, що пропонуються цивілістами, сформульований висновок про більшу обґрунтованість першої з вказаних позицій.

Ключові слова: довірча власність, фідучіарний заклад, непосесорне забезпечення, неакцесорність.

Постановка проблеми

Довірча власність як вид забезпечення набув значного поширення в цілій низці країн та отримав загальну назву fiduciary transfer of title, тобто фідучіарна передача права власності. Під такою назвою він відомий у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Чорногорії, Румунії. В інших країнах, що сприйняли цей вид забезпечення, цей інститут має іншу назву, а саме: у Швейцарії існує довірче забезпечення (fiducie-sûreté або fiducia cum creditore);

у Німеччині паралельно функціонують інститут Sicherungsübereignung для передачі майна і Sicherungsabtretung для передачі майнових прав; у Франції практикується забезпечувальна fiducie.

Більше того, передача права власності як забезпечення зобов'язань прямо передбачена у Директиві Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу про механізми фінансового забезпечення від 06.06.2002 № 2002/47 (Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council of 6 June 2002 on financial collateral arrangements) [11].

Вітчизняний законодавець врахував зарубіжний досвід і доповнив у 2019 році Цивільний кодекс України положеннями про довірчу власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. З огляду на це надзвичайно актуальними є питання розуміння правової природи довірчої власності, а також її співвідношення як з інститутом застави та іпотеки, так і з принципами речового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Новизна та складність інституту довірчої власності як способу забезпечення зобов'язань природно обумовлюють значний інтерес до нього. Повністю чи частково фідучіарній власності присвячують свої дослідження, зокрема, такі вітчизні цивілісти: Г. В. Буйджи, Н. М. Дихта, Р. А. Майданик, А. Г. Покачалова, З. В. Ромовська.

При цьому цивілістична концептуалізація довірчої власності знаходиться на початковому етапі, тому завдання його дослідження ще довгий час будуть одними з пріоритетних.

Мета і завдання дослідження

Ця наукова розвідка ставить за мету огляд основних позицій у вітчизняній цивілістиці щодо природи і місця в інституціональній системі цивільного права інституту довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання.

Виклад основного матеріалу

Фідуціарна передача права власності як забезпечення була відома ще римському праву як найстаріша форма застави та мала назву *fiducia*, або точніше – *fiducia cum creditore*. Н. М. Дихта підкреслює, що *fiducia* оформлювалася шляхом укладення фідуціарного договору, який «полягав у тому, що боржник за договором позики на вимогу кредитора передавав йому певну річ (майно) як спосіб забезпечення виконання договору. Річ, що передавалася як застава, переходила у власність кредитора, але з умовою, що при виконанні договору позики боржником кредитор зобов'язаний повернути предмет застави. Проте обов'язок кредитора не мав правового значення, юридичної сили, а тільки моральну. Цей обов'язок ґрунтувався лише на довірі боржника до кредитора, був розрахований на його порядність, чесність і добру совість (*bona fides*)» [2, с. 203].

Як підкреслює О. А. Підпригора, «умови цієї форми застави були дуже обтяжливими для боржника. Якщо кредитор продавав предмет застави третій особі, то боржник, навіть виконавши зобов'язання, позбавлявся права на річ. При перевищенні вартості застави над сумою боргу різницю також одержував кредитор» [6, с. 344].

За свою багатовікову історію зазначений інститут не лише зникнув, а навпаки, був удосконалений у частині кращого забезпечення прав власника, який передає право власності на майно на забезпечення виконання ним своїх зобов'язань. Із часом моральний обов'язок позикодавця по-

вернути майно первісному власнику після сплати останнім суми позики був замінений на юридичний обов'язок. Так само були розроблені та вдосконалені способи захисту первісного власника у разі порушення позикодавцем свого фідуціарного обов'язку (наприклад, у разі відмови від повернення майна або у разі несанкціонованого продажу третій особі).

Як підкреслює А. Г. Покачалова у своєму дисертаційному дослідженні, натеper основною тенденцією у сфері забезпечення зобов'язань є звернення до так званих непосесорних забезпечувальних інтересів та використання забезпечувальних механізмів, які базуються на правовому титулі, зокрема забезпечувальної передачі правового титулу [7, с. 167–168].

Забезпечувальні функції довірчої власності здійснюються боржником шляхом передання майна у власність кредитора для забезпечення виконання договірних зобов'язань. Після виконання договірних обов'язків боржником, кредитор зобов'язаний повернути майно, передане йому у довірчу власність боржником.

Майно (річ), у цьому випадку, на час перебування в кредитора набуває правового режиму довірчої власності і водночас ознак предмету забезпечення. Кредитор (довірчий власник) наділяється правом отримати задоволення своїх вимог з вартості довірчого майна.

Сутність правової конструкції забезпечувальної передачі права власності полягає в тому, що з метою забезпечення боржник передає кредитору право власності на те чи інше майно. Водночас майно, право на яке передається кредитору, зазвичай залишається у володінні боржника. Кредитор зобов'язується повернути боржнику отримане від нього право власності, коли він належним чином виконає основне зобов'язання – в іншому разі кредитор зберігає речово-правовий титул за собою та може вимагати отримання забезпечувального майна. Якщо ж кредитор уже володіє ним, він може розпорядитися таким майном на свій розсуд [9].

Правова природа довірчої власності є доволі дискусійною в науці цивільного пра-

ва. Зокрема, Р. А. Майданик виокремлює такі характерні ознаки довірчої власності як юридичної категорії:

а) довірчий власник є єдиним власником на довірене йому майно – інших власників немає. За цим критерієм, на думку автора, довірча власність має відмежовуватись в українському праві від конструкції трасту в англосаксонській правовій системі;

б) право власності довірчого власника обтяжено фидуціарним зобов'язанням здійснити речовий титул у чужому інтересі. У зв'язку з цим, титул власника пропонується розглядати як поєднання речового і зобов'язального права, що проявляється у повноваженнях довірчого власника, обтяжених фидуціарним зобов'язанням здійснювати його з певною метою, визначеною договором із дотриманням обмежень, встановлених законом;

в) довірча власність має особисто-довірчий і цільовий характер, що передбачає здійснення цього титулу з дотриманням встановлених законом або договором обмежень [3, с. 23].

На фидуціарній природі забезпечувального права власності наголошує також К. Р. Усманова, яка визначає забезпечувальну передачу права власності як фидуціарну угоду, правові наслідки якої виходять за межі мети, що мали сторони, та яка передбачає наявність зовнішніх (фидуціар щодо третіх осіб виступає повноцінним праволодільцем) і внутрішніх (зобов'язальні відносини між фидуціантом і фидуціаром, які обмежують останнього в його поведінці) – така угода передбачає забезпечення вимог кредитора передачею права власності на майно, хоча для досягнення такої цілі сторонам було б достатньо передати майно в заставу [10, с. 18, 20].

Варто звернути увагу на те, що в контексті викладеного йдеться про «фидуціарну («особлива» чи «надлишкова») довіру» як ознаку фидуціарних правовідносин, тобто про такий ступінь довіри, коли одна особа надає іншій особі повноваження на вчинення юридичних і фактичних дій без конкретизації їхнього змісту, за відсутності можливості повного контролю за їх реалізацією або за інших умов, коли така особа

свідомо ставить себе в залежність від іншої особи [5, с. 11], зокрема «самообмежує абсолютне право власності на певний час із можливістю відновлення в повному обсязі після досягнення мети» [4, с. 158].

Інакше кажучи, під час передачі права власності на майно довірчому власнику для забезпечення виконання зобов'язання на його користь боржник (довірчий засновник) проявляє надмірну довіру до кредитора, що полягає в наділенні останнього обмеженим забезпечувальною метою титулом власника майна та в покладенні на нього обов'язку повернути переданий речово-правовий титул після належного виконання зобов'язання.

Забезпечувальна угода може регулювати та конкретизувати внутрішні відносини між надавачем і отримувачем, а також покласти на останнього фидуціарні обов'язки, зокрема обмежувати його правомочність розпоряджатися предметом забезпечення; містити додаткові зобов'язання сторін установлювати обов'язок отримувача щодо зворотної передачі титулу на предмет забезпечення (коли відпаде мета надання кредиту, як, наприклад, у разі передачі права власності під умовою). Забезпечувальна угода, навіть якщо вона не містить детального регулювання, є підставою для вимоги про повернення права власності. З фидуціарної природи забезпечувального договору випливає обов'язок отримувача повернути право власності на предмет забезпечення ще до закінчення строку дії договору, коли в забезпеченні зникає потреба (за винятком забезпечувальної передачі права власності під відкладальною умовою). Договірне право вимоги надавача про повернення предмета забезпечення має місце навіть тоді, коли забезпечувальний договір не містить умови про повернення такого предмета. Такий обов'язок випливає з фидуціарного характеру забезпечувального правовідношення, а також із розподілу інтересів сторін у договорі [1].

Приведене має значення для характеристики довірчої власності в забезпечувальних відносинах. Метою передання майна в довірчу власність є забезпечення майнових інтересів кредитора в зобов'язальних від-

носінах, якщо обов'язок боржником не буде належним чином виконаний.

Власне забезпечувальна довірча власність є формою передання майна в довірчу власність кредитора для належного виконання зобов'язання боржником. При цьому володілець предмету забезпечувальної довірчої власності обмежується в правомочності розпоряджатися об'єктом забезпечення до визначеного договором моменту звернення стягнення.

Право довірчої власності використовується як спосіб забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором. У рамках кредитного договору одна сторона (довірчий засновник) передає майно другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором або договором позики.

Цей різновид права власності на майно призначений для забезпечення вимог кредитора. Останній не має права самостійно відчужувати таке майно, окрім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом. З моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала майно у довірчу власність, припиняється.

У юридичній літературі критично аналізуються підстави впровадження коментованого способу забезпечення зобов'язань. На думку З. В. Ромовської, зміст параграфа 8 глави 49 засвідчує поспішність, недовершеність правового регулювання, надуманість правових конструкцій. Авторка вважає, що після укладення договору про заснування довірчої власності утворюється до певної міри правовий вакуум: боржник уже втратив право власності як право речове, але банк його ще не набув, оскільки набув «привид власності», адже не має права володіння, ні права користування майном, ні права його продати. Останнє право він отримує лише у разі прострочення часових меж боржником. Таким чином, реальний виграш, який отримує кредитор (банк) як «довірчий власник», полягає у можливості безперешкодного продажу майна боржни-

ка, на підставі лише свого волевиявлення [8, с. 133–134].

Зазначені міркування є слушними в контексті з'ясування правової природи довірчих відносин як різновиду забезпечення зобов'язань. Водночас слід констатувати, що забезпечувальні відносини з використанням довірчої власності є речовими за своїм змістом.

Висновки

Фидуціарний заклад або забезпечувальна довірча власність – це неакцесорний та непосесорний речовий спосіб забезпечення зобов'язання, що передбачає передачу боржником за основним зобов'язанням належного йому майна у власність або у довірчу власність кредитору за основним зобов'язанням з метою одночасного стимулювання виконання зобов'язання та захисту майнових інтересів кредитора.

Право довірчої забезпечувальної власності обмежене фидуціарним обов'язком повернення майна та метою забезпечення виконання зобов'язання право власності кредитора (довірчого власника) на передані боржником (довірчим засновником) майнові активи (об'єкт довірчої власності), що не передбачає виникнення в нього права користування та самостійного розпорядження довірчим майном, окрім як права викупу для суспільних потреб у визначеному законом порядку та права звернення стягнення на нього в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання.

Література

1. Буяджи Г. В. Фидуціарний заклад як вид забезпечення зобов'язань: поняття, особливості, доцільність. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 4. С. 21–27. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/5.pdf> (дата звернення: 1.03.2023).
2. Дихта Н. М. Фидуціарний договір у римському приватному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра. 2007. Вип. 33. С. 201–206.
3. Майданик Р. А. Довірча власність і фидуція: місце і перспективи в системі права України. *Право України*. 2011. № 5. С. 18–28.

4. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія. Київ, 2016. 226 с.

5. Онищенко Г. В. Довірчі правовідносини з іноземним елементом: монографія. Київ, 2012. 268 с.

6. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

7. Покачалова А. Г. Забезпечення зобов'язань в міжнародному приватному праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 191 с.

8. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Договірне право: Академічний курс. Львів: ПАІС, 2020. 464 с.

9. Сербаш С. В. Обеспечительная передача собственности. Ее преимущества и недостатки по сравнению с залогом. 2009. URL: <https://www.law.ru/article/2532-obespechitel'naya-peredachasobstvennosti-ee-preimushchestva-inedostatki-po-sravneniyu-s> (дата звернення: 01.02.2023).

10. Усманова Е. Р. Титульное обеспечение гражданско-правовых обязательств : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2017. 152 с.

11. Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council

SUMMARY

In the article, the problem of determining the legal nature of trust property as a security right has been properly formalized. The main arguments of civilians investigating this issue are presented. It was determined that today there are two opposing visions of the legal nature of trust property. According to the first, the trust property is a non-possessory and non-accessory property security, which logically and harmoniously develops the toolkit for protecting the creditor's interests. The second position is extremely negative towards the reception of fiduciary property from foreign law, seeing in it a destructive effect on the system of property rights and the very principles of the latter. Based on the results of a critical analysis of the arguments offered by the civilians, a conclusion was formulated that the first of these positions is more reasonable.

Key words: trust property, fiduciary institution, non-possession security, non-accessory.

of 6 June 2002 on financial collateral arrangements URL: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002L0047>(дата звернення: 23.02.2023).